

**ORSZÁGOS RABBIKÉPZŐ ZSIDÓ EGYETEM**  
**Zsidó Vallástudományi Doktori Iskola**

**Teodicea az Auschwitz utáni politikai teológiában c. doktori disszertáció**  
**TÉZISEI**

**Iványi Gábor jr.**

**Témavezetők:**

**Dr. Bognár László egyetemi docens**  
**Dr. Habil. Gábor György egyetemi tanár**

**Budapest**  
**2022**

## I. A tudományos probléma megfogalmazása

Disszertációnk szándéka az, hogy felmérje az Auschwitz utáni teológiai vizsgálódás gyakorlati és szisztematikus erőfeszítését arra vonatkozóan, hogy a teodiceát, (mint az alteritás és szubverzivitás teológiai kifejeződését) bevonja a teológia vizsgálódás centrumába, különösen annak politikai összefüggésében. Ezt a törekvésünket legfőképpen Johann Baptist Metz, német származású teológus munkássága inspirálta, aki az „Auschwitz utáni” teológia művelését főképpen a teodicea problémájának politikai összefüggésében vizsgálja, mindeközben modernitáskritikát is gyakorolva.

Metz teológiai-filozófiai problémafelvetése a „*feltartóztató, [vagy válság-] hermeneutika*” megértésmód gyakorlati és elméleti konzekvenciáit, anamnetikus-mnemotechnikai módszerszemléletét méri fel. Ez a megközelítésmód par excellence hivatkozik a vallási naivitás reflexív attitűdjére, az anamnetikus ész hatályának újraidézésére és megerősítésére, miközben emancipálja a bibliai, a posztbibliai, avagy a zsidó-keresztény apokaliptikus és eszkatológikus narratívák (szubverzív) nyelvezetét és világképét a teológiai diskusszióban.

A Metz által kezdeményezett diskurzus az „Auschwitz utáni” új politikai teológia teodicea problémájáról elmélyült figyelmet fordít a Jacques Derrida és Heller Ágnes által hangsúlyozott „üres hely” messianológiai (krisztológiai) szimptomáira, azaz a „beidegződések” szintjén ható definitív hajlam teológiai (és filozófiai) vonatkozásaira, melyek a bibliai és a hozzá idomuló teológiai-filozófiai fogalmak lehatárolásakor, vagy éppen privatizálásakor (kiárusításakor) jelentkeznek. E „beidegződések” újra és újra idézik a modernitás örökségében ható azonosító törekvést, mely a (vallási) fogalmak és (vallási) jelenségek feltárásakor elsődleges szerepet tulajdonít az objektíváló-racionalizáló kognitív megismerői aktusnak. A megismerést, vagyis az ész jelentőségét fel- és elismerve, Metz végül a bibliai apokaliptikus hagyomány „szubverzív tekintetét” idézi fel, mely a teodicea-kérdés történeti-apokaliptikus horizontját eleveníti meg. Metz ezzel relativizálja a tudományos objektíváló megismerés elsődlegességét a kognitív folyamat reflexív attitűdjében, majd az (új politikai) teológia teodiceaként való exponálásával megerősíti a „vallás naiv tartományának” reflexiók természetét a memoratív ész megismerői folyamatában (*memoria passionis*). Ezzel egyfelől sikra száll a judaizmus, illetőleg a zsidó-kereszténység bibliai (memoratív-szubverzív) történelemszemléletéért, mely utóbbi mindig is újraidézi a szenvedés(történet) Istentől és a szubjektumtól való elvonatkoztatathatlanságát – (Auschwitz) áthághatatlanságát. Másfelől a szubjektum „a veszély [történelemtől nem-elvonatkoztatott] horizontján” tűnik fel

Metz új politikai teológiai megközelítésében, mely utóbbi a bibliai narratívának tulajdonított apokaliptikus szubverzív optikán át tájékozódik.

Metz új politikai teológiai koncepcióját a fentiek alapján körüljárva, érintően utalást teszünk számos más olyan szerző munkásságára, vagy a háttérükben húzódó szellemi irányzatokra is, melyek a politikai teológia Metztől eltérő koncepcióiról (pl. Thomas Hobbes, Walt Whitman, Carl Schmitt), a modernitás és a vallás mint mítikus beszéd mód összefüggéséről (pl. Nietzsche, Moses Mendelssohn, Taubes, Horkheimer, Adorno, Levinas, Marquard, Nirenberg), a történeti probléma (Quest) megoldási kísérleteiről és válaszmegoldásairól (pl. Albert Schweitzer, Rudolf Bultmann, Ernst Käsemann, Wolfhart Pannenberg), a némely esetben radikálisnak ható (Dietrich Bonhoeffer, Helmut Gollwitzer, Friedrich-Wilhelm Marquardt, Dorothee Sölle, Rosemary Radford Ruether stb.) és szisztematizáló (pl. Jürgen Moltmann, Wolfhart Pannenberg) történetteológiai alapvetésekről elmélkednek.

Metz (apokaliptikus) történelem- és alteritás-szemlélete (mely mások mellett figyelembe veszi Jacques Derrida, Heller Ágnes, Levinas, Odo Marquard stb. munkásságát is) elkerüli az irrealitást azzal, ahogyan előtérbe vonja a *memoriát* és annak a történelem szubjektumában ható szubverzivitását (pl. Jób vonatkozásában). Ebben az esetben a memoratív gyakorlati ész a teológiai beszéd mód lényegét kutatva rávetíti a történelem egyetemességét, s ezzel a történeti idő feltartóztató-apokaliptikus (szubverzív) világát az emlékezés aktív horizontjára. Metz rámutat, hogy az „idő innenső végén”, az „idő határpontján” rohamosan közeledő Isten (avagy M/messiás) „azt sem hagyja nyugodni, ami elmúlt” (Metz). Az új politikai teológia ezen optikán át látva a történelem egyetemességét, kimutatja azt is, hogy a memoria passionisnak (az „Isten »miatti« szenvedés” emlékezetének) a szubjektumban kényszeresen ható jelenvalósága történelmi emlékezetként is idézi fel a feltartóztatás, a kontingencia és a megmentés új politikai teológiai (monoteizáló) kategóriáit.

Ennél a pontnál idézzük fel Levinas eszkatologikus etikai(-antropológiai) szempontjait, akit Metz ugyan ritkán idéz munkásságában, azonban meggyőződésünk, hogy ennek ellenére a maga módján nagyon is figyelembe veszi a szempontjait.

Levinas elismeri, hogy a kereszténység figyelembe vette és veszi a kontingenciát, mely az egyszerre belátható (természetes, vagy profán) és a beláthatatlan (metafizikus) világban jelenül meg úgy, hogy az elme vagy a hit nem képes uralni, vagy rendszerezni az általa (a kontingencia által) és benne ható (metafizikus, vagy természetes) folyamatokat, jelenségeket. Azonban Levinas rámutat, hogy miközben a kereszténység egyre inkább szembesült a kontingenciának e valóságával (ahogy Metz nevezi: a sokkjával), aközben azt

vagy túlbecsülte, vagy relativizálta, amikor felmérte az emberi kezdeményezés hatályát vele szemben. Miközben a kereszténység újra- és újraelte eredeti hagyománya létjogosultságát, azonközben sürgette is a történeti profán vagy metafizikai folyamatok végső rögzítését, mely fejlemény végül elerőtlenítette az emberi cselekvés érvényességébe vetett hitét a kapcsolódások és kezdeményezések valamennyi szintjén a történelmi folyamatok vonatkozásában. A keresztény lényeglátásnak ez az erőtlenítése abban mutatkozott meg, hogy alárendelte az emberi cselekvés létlehetőségét a valóság súlyának, miközben ez utóbbi természetes módon ellene állt a természetes valóságot megkérdőjelező bármely emberi vagy metafizikus kezdeményezésnek. Illetőleg abban is, hogy a keresztény hit a világban ható események sodró erejét látva, azokat végül alábecsülte, elhárította magától, s ahhoz a reményhez tért, melyben Isten közbeavatkozása lett az egyedüli tényező, ami befolyással bírhat a világban zajló folyamatokra.

Ahogy Levinas látja (és amit a meglátásunk szerint Metz is oszt vele), a pogányság, mely végül Egyházzá lett, egyszerre ragaszkodott a judaizmus örökségéhez, hogy biztosítsa vele a szent iratokhoz való hozzáférést, ugyanakkor az emberiség vallási emancipációját olyan intézményesült szóhasználattal sürgette, amelynek betűi a gyökerestül való kitépésről, a talaj szöveggel való helyettesítéséről, avagy kifosztásáról vallottak. Úgy látjuk, hogy Levinas és Metz nézőpontjai közősek abban is, hogy nevezetesen mindketten rámutatnak a kereszténység eredeti talajának, a judaizmus örökségének betűvel/szellemmel való kilúgozására, mellyel együtt járt egyfajta, a keresztény világlátást átható boldogtalanság. E boldogtalanságot mindamelllett nem önmagában a világban ható folyamatok általános ellenőrizhetetlensége (a kontingencia- és az alteritás-élmény egyidejűsége miatti sokk) váltotta ki. Sokkal inkább az otthontalanság, vagyis a judaizmus talajának a hiánya, mely kipergett az újabb (pogány) gyökérzet szövevényéből, mely utóbbi így már talajvesztetten keresett választ a világ-élményét átszövő kontingenciára és az időközben kiépülő dogmarendszerével permanens módon szembefeszülő alterításra. A judaizmus táptalajának elvékonyodásával együtt járt a judaizmus és/vagy a zsidó-kereszténység által elismert alteritásnak tulajdonított érték elsikkadása: a veszély és emlékezet együttthatóságának eliminálása, a kegyelem és a kontingencia együttállásának szubverzív vallási-teológiai tapasztalata a keresztény szellem tapasztalati síkján.

Metz és Levinas megközelítései közös metszetében az üdveuforikus keresztény szellem paradoxon-élménye relativizáló módon hatott a dialektika valós érvényesítése utáni vágy kifejeződésében. E relativizálás elszővegesítette, elszellemiesítette a befogadás és megismerés vonatkozásait a bibliai (és poszt-bibliai) monoteizmus hagyományát: az alteritás

és a kontingencia sokk-szerű (Metz) együttállását, avagy a szubjektumban mindig is ható és fennmaradó barbarizmust (Levinas), mely ott alapozódik, ahol a tér nem önmaga kifosztottságában tárul elő (Heller, Derrida).

Meglátásunk szerint Metz nem egy lineárisan felépített struktúraként képzei el a teológiát, inkább olyan szöveggént, melynek komponensei egy *dialektikus dialógus folyamatában* gyűlnek együvé, vagy éppen használnak el. E folyamat nem kerüli meg azt a kérdést, hogy a dialógus résztvevőinek a kulturális-nyelvi identitása utólagos (esetleges), vagy elsődleges (meghatározó) tényezőként adódik a diskurzus során, hanem feltárja a résztvevők kulturális, vallási-nyelvi identitásainak az elsődleges (egyidejű) érvényességét. Ezzel beláttuk, hogy a dialógustól távol áll olyan univerzális nyelv létrehozása, mely általánosan lesz majd hordozója a különböző paradigmatis felvetéseinek. Ezzel szemben inkább a paradigmák hitelessége kerül kritikus megvilágításba a mindenkori diskurzus „kiáltásokkal átszőtt táján” (Nelly Sachs).

Mivel Metz dialektikus szemlélete nem a felvilágosodás diskurzus-konszenzus (formalista) jegyében áll, ennél fogva végül az Auschwitz utáni új politikai teológia (más mellett negatívizáló) dialektikus szemléletét főképpen a „politikai darwinizmus” teleologikus dialektikájával állítja szembe.

A Metz politikai teológiájában ható dialektika mindazonáltal nem a szembenállás jegyében fejt ki hatását, hanem a jelenvaló társadalmi-, politikai-, történeti-memoratív körülményeket veszi figyelembe úgy, hogy azokról „kritikai-felszabadító meghaladással” tesz tanúbizonyságot. Ez a dialektikus megközelítés egyrészt alapjaiban hordozza a zsidó-keresztény szellem (judaizáló) örökségét másrészt az anamnetikus gyakorlati ész többletére támaszkodik, következésképpen nem statikus, hanem „mozog”. E mozgás dinamikáját a szenvedés emlékezete határozza meg (*memoria passionis*), mely Metznél elsősorban a Másik, az idegen szenvedését eleveníti meg.

## **II. A dolgozat hipotézisei**

A problémafelvetésben is megfogalmazottak alapján azt feltételezzük, hogy Levinas gondolkodásmódja rejtett módon hatást gyakorolt Metz nézőpontjaira, amelyet vizsgálódásunk segítségével kimutathatónak tartunk Metz problémafelvetésében.

Feltételezzük, hogy 1.) Metznél az egymást követő elemző szövegrészletek olyan fragmentumokként sorjáznak, melyek látszólag lazán, nem közvetlen módon kapcsolódnak egymáshoz. Feltételezzük, hogy Metz írásmódja ennél fogva nem egy lineárisan fejlődő szövegtestet gondoz, hanem egy a szövegeket fűzőszerűen egymáshoz kapcsolt írásmód

dinamikus ívét, mozgó-képét vetíti ki. Az így előálló szövegrészek a saját belső dinamikájukból fakadó mozgásterüket fedik fel.

További meglátásunk szerint, 2.) maga a szövegfüzér is rendelkezik saját dinamikával, mely összetett módon mutatkozik meg Metz esetében (és őt követve a dolgozatunkban is). A szövegfüzér részeit képező írásokat érzékeny szál fűzi egymáshoz, mely rejtőzködően, vagy csak részleteiben válik láthatóvá. Feltesszük, hogy a Metz írásait összefogó szál sem összefüggően csillámlik, hanem időlegesen fénylik fel a szemlélőtől való (hermeneutikai) távolsága rejtekéből. Az ekképpen egymáshoz fűzött szövegrészek dinamikusan mozognak, s egymáshoz képest elforoghatnak. A szál, ami egymáshoz kapcsolja e fragmentumokat, nem merevíti ki a végső szövegtestről nyert összképet, sokkal inkább felfedi a szövegezés természetéből fakadó több irányú mozgását. Így a sorjázó szövegrészek időnként összesúrlódnak egymással, ám minden esetben anélkül, hogy a mozgásuk idővel rögzülne valamely végső nyugalmi állapotban. Hipotézisünk az, hogy a Metz írásmódját összefűző rejtett szálon fel-felcsillan Emanuel Levinas szellemi öröksége. Különösen ott, ahol esetükben az etikával, a gondolkodó szellemmel, a dialógussal, a dialektikával, a naivitással, az alteritással, a szubverzivitással, a teológia és a (történet)filozófia érintkezési pontjaival, avagy azok széttartásával találkozunk (eszkatológia, apokaliptika).

### **III. Kutatási célok**

Célunk egyrészt annak igazolása, hogy

- Metz politikai teológiájának a teodiceával kapcsolatos következtetései a maguk módján adoptálják Levinas filozófiai eszkatológiájának politikai etikai vonatkozásait,

másrészt annak bemutatása,

- hogyan tekinti és tárgyalja a bibliai-, a posztbibliai- a judaizmus szellemisége által mindmáig körülhatárolt, illetőleg a zsidó-keresztény monoteizmus politikai teológiai jelentőségét, különös tekintettel az alteritás és szubverzivitás problémájára a modernitás összefüggésében.

Célunk továbbá az, hogy

- a fentiekben jelzett fragmentáló írásmódot követve, bemutassuk az ebből adódó következtetéseket Metz teodicea problémájára fókuszálva;
- bemutassuk Metz Auschwitz utáni új politikai teológiája dialektikus dialógusszemléletét, mások mellett különös tekintettel az abban ható apokaliptikus-eszkatologikus szemlélet összefüggéseire a szubjektum

léthelyzetével, a messiási béke eszkatológiájával, a háború ontológiájával, a zsidó-keresztény monoteista örökségével, a történelmi események szingularitásával és a kontingencia okozta rémülettel.

#### **IV. Kutatási módszerek**

Metznél az emlékezés dialektikus természete olyan kulturális emlékezetet elevenít fel, mely előhossa a judaizmus dialektikus örökségét, s megállapítja, hogy annak feltárását és felvállalását nem helyettesíti valamely formális, a kölcsönös kiegyezés céljából folyó diskurzus. Kutatásunk során alapvetően Metznek a memoria (passionis) „szenvedéshez kötődő a prioriját” jártuk körül, mely a szubjektum felelősségtudatában jelentkezik.

Kutatási témánk körüljárása során meghatározóak voltak számunkra azok az eltérő kezdeményezések is, melyek más, általa talán kevésbé részletezett oldalról is láttatják politikai teológiája problémafelületeit. A teljesség igénye nélkül így soroljuk elő Hobbes politikai teológiája koncepcióját, a zsidó felvilágosodás (haszkala) örökségét (Mendelssohn), a történelmi probléma (Quest, New Quest/Neue Frage) megoldási kísérleteit, Walt Whitman poétikájának hatását („új Amerika”, „új Biblia”, „új spiritualitás”, „új teremtéstörténet”, „új [amerikai] politikai teológia”), a radikális (Dietrich Bonhoeffer, Friedrich-Wilhelm Marquardt, Dorothee Sölle, Rosemary Radford Ruether, bizonyos értelemben Helmut Gollwitzer stb.) és nem-radikális (pl. Moltmann, Pannenberg) teológiai olvasatokat, melyek Auschwitz (előtt és) után a hagyományos teológia „romjain” tekintik át a korábbi vizsgálódások elméleti és gyakorlati politikai hagyatékát, és a maguk módján hozzájárulnak Metz politikai teológiai koncepciójához. Ezen túl a modernitás szellemi erőtartálékainak kritikus felülvizsgálatakor figyelembe vettük mások mellett Karl Löwith, Jacob Taubes, Max Horkheimer, Theodor W. Adorno, Jacques Derrida, Heller Ágnes, Odo Marquard, David Nirenberg munkásságát, a modernitásnak a megismerésre, a dolgok tapasztalati-objektív feltárására irányuló elméleti erőfeszítéseit, melyek kritikai módon vizsgálták a vallás, ideértve a kereszténység mitikus beszédmódjának is számos jellemzőit.

A megvizsgált szakirodalom egybevetése és egymásra vonatkoztatása (ütköztetése) során alkalmazott kritikai szövegértelmezés és kritikai szövegelemzés segítségével próbáljuk feltárni annak a folyamatnak a különböző megnyilvánulási módjait, amelynek során az Auschwitz utáni teológiai törekvés bevonja a teodiceát (mint az alteritás és szubverzivitás teológiai kifejeződését) a teológia területére, és tisztázza viszonyát a politikai teológiai (vagy politikai filozófiai) módszerrel.

A disszertáció hasonló módszerrel, ill. koncepcióval készült, mint ahogyan a hipotézisben Metz írásmódját ábrázoltuk. Egymást követő elemző szövegrészeink látszólag lazán, nem közvetlen módon összefüggve, „önálló” fragmentumokként kapcsolódnak egymáshoz. Írásunk szándékosan nem egy lineárisan épülő statikus szövegtestet állít elénk, hanem a szövegeket füzérszerűen egymáshoz kapcsoló írásmód dinamikus ívét, mozgó-képét. Ez egyrészt biztosítja azt, hogy láthatóvá váljon valamennyi szövegrészlet saját belső dinamikájából fakadó mozgástere. Másrészt e szövegfüzér dinamikája összetett módon mutatkozik meg: a részeit képező írásokat érzékeny szál köti egymáshoz. Az írásunkban megmutatkozó fonál természete – hasonlóan Metz írásmódjához – nem összefüggően csillámlik, hanem csak ott, ahol a szemlélőtől való (hermeneutikai) távolságának rejtekéből időlegesen felfénylik. Az ekképpen egymáshoz fűzött szövegrészek dinamikusan mozognak, egymáshoz képest elforoghatnak. A szál, ami egymáshoz kapcsolja e fragmentumokat, nem merevíti ki a végső szövegtestről nyert összképet, sokkal inkább felfedi a szövegezés természetéből fakadó több irányú mozgását. Így a szövegrészek időről időre összesűrűsödnek egymással, ám minden esetben anélkül, hogy a mozgásuk idővel rögzülne valamely végső nyugalmi állapotban.

Miután az értekezés célja nem a diszkusszió linearitásának fenntartása, egyfajta „szöveg-evolúció” ábrázolása volt, így következésképpen nem is tartalmazhat hagyományos értelemben vett konklúziót. Ehelyett egyfajta „Exkúrsus” került a dolgozat végére, egy „utóirat”, amely nem pusztán összefoglalása a kutatási eredményeknek és nem pontot tesz a diskurzus végére, hanem visszavet abba, s ezzel fenntartja annak dinamikáját.

## **V. Új tudományos eredmény**

Megállapításunk szerint Metz tárgyalásmódja egy nem-formalista, nem-teleologikus dialektikus dialógus nyelvi tartományát járja be, s így fejti ki politikai teológiája központi témáját: a teodicea problémát, mint a teológia elsődleges célját, egyben tárgyalási módját.

Noha Metz politikai teológiájának (negatív jellegű) dialektikus szemlélete főképpen a „politikai darwinizmus” teleologikus dialektikájával áll szemben, mindamellett a benne ható dialektika nem a szembenállás jegyében, hanem a jelenvaló társadalmi, politikai, történeti-memoratív körülmények figyelembe vételével fejti ki hatását. Ez a negativizáló dialektikus megközelítés összefűzi a biblikus, a posztbibliai judaizmus és a zsidó-keresztény szellem (rítus-)nyomait az anamnetikus gyakorlati ész (modernizáló) többletével. Megállapításunk szerint az így összefűzött elemek együttese egy olyan monoteizáló mozgást jelöl meg,



melynek dinamikáját a szenvedés emlékezete (*memoria passionis*) és Metz negativizáló dialektikus dialógusa határozza meg.

## VI. Összegzett következtetések

Feltárásunk szerint Metz nem egy lineárisan kiépített struktúraként ábrázolja a teológiát, inkább olyan szöveggént, melynek komponensei egy *dialektikus dialógus folyamatában* gyűlnek együvé, vagy éppen használnak el.

Metz dialektikus szemlélete nem a felvilágosodás diskurzus-konszenzus (formalista) jegyében áll, ennél fogva politikai teológiája (negatív jellegű) dialektikus szemléletét főképpen a „politikai darwinizmus” teleologikus dialektikájával állítja szembe. A Metz politikai teológiájában ható dialektika ugyanakkor nem a szembenállás jegyében fejti ki hatását. Inkább a jelenvaló társadalmi, politikai, történeti-memoratív körülményeket veszi figyelembe úgy, hogy azokról „kritikai-felszabadító meghaladással” tesz tanúbizonyságot. Ez a dialektikus megközelítés alapjaiban hordozza a zsidó-keresztény szellem (rítus-)nyomait, s ebből kifolyólag főképpen az anamnetikus gyakorlati ész többletére támaszkodik, illetőleg annak megfelelően „mozog”. E mozgás dinamikáját a szenvedés emlékezete határozza meg (*memoria passionis*), mely Metznél elsősorban a Másik, az Idegen szenvedését eleveníti meg.

Metznél az emlékezés dialektikus sajátossága olyan kulturális emlékezetet elevenít fel, mely feleveníti a judaizmus dialektikus örökségét, s megerősíti, hogy annak feltárását és megerősítését nem lehetséges helyettesíteni valamely formális diskurzussal. Főképpen nem a kölcsönös kiegyezés céljából folyó diskurzussal, mely elsimítja a *memoria (passionis)* „szenvedéshez kötődő a priori-ját” a szubjektum felelősségadatában.

A schweitzeri történeti kutatás (Quest) módszertanának szoros határait is kutatva számos választ tekintettünk át, melyek a történelem apokaliptikus horizontján felsejlő Messiás *miatti* gyanú egyszerre apokaliptikus és eszkatológiai feszültségének, reflexivitásának megfejtésére tettek kísérletet a modernitás összefüggésében. Ezek a górcső alá vett, gyakorta vallástörténeti, pszichologizáló, pozitivista-rationális teológiai kitekintések és elemzések javarészt bizonyítani kívánták (Jézus és) Pál (hit)vallási identitásának történeti és a politikai összefüggéseit.

1.) Megmutattunk, hogy e tudományos vállalkozások által felismert paradigmák ugyanakkor kevésbé vezettek egységes fordulathoz, inkább a bennük mélyülő kontroverziákra mutattak rá, miközben felmérték az apokaliptika, az eszkatológia és a történeti messiás-kérdés objektíváló rögzíthetőségének a lehetőségeit.

2.) Ezzel szemben mások erőfeszítései, mint pl. Jürgen Moltmann történet-, illetőleg remény-teológiája, Metz új politikai teológiája, Bernhard Grümme gyakorlati teológiájának a szocio-etikai érzékenysége, vagy Albert Friedlander dialóguskritikája ugyanakkor felidézik a dialógus (és a dialektika) konszenzusorientált nyelvi kifejeződésének problémáját, vagy éppen e konszenzus permanens hiányát, s annak összefüggését az eszkatológiai remény (Uram, meddig még?!) történeti és politikai-etikai vetületével a bibliai „kiáltásokból szőtt tájon” (Nelly Sachs).

3.) Megkíséreltük kimutatni, hogy másokkal együtt Metz is szkeptikus a diskurzus vagy a dialektika természetének kizárólagosan a meghozott konszenzusok alapján való behatárolása tekintetében, noha ösztönzi is az iménti problémáról folyó diskurzus szélesítését.

4.) Metz az apokaliptika történeti, politikai-etikai síkjának a többlettartalmával mélyítette el a gyanút a vallási-, illetve a teológiai kifejeződés elvi-intellektuális teljesítményével szemben. A meglátása szerint a vallási-metafizikus világképek felvilágosodást (és a marxi ideológiakritika hatását) követő széthasadása komoly kihívást támasztott a teológia jelenkori művelésével szemben. Ezért Metz a korábbiakhoz képest újfajta párbeszédet sürgetett a „posztidealista-politikai paradigma” (programja) mentén. Ez a kezdeményezés újfajta módon tárta fel a teológiai vizsgálódás örökségét egyik oldalon a modernitás, másik oldalon a judaizmus, a zsidó-keresztény- és a bibliai hagyomány apokaliptikus és eszkatológiai örökségének teodiceai összefüggésében.

4.) Metz politikai teológiai módszere (mint a teodicea teológiai tárgyalásmódja) megtévesztő lehet, ha kiváltképpen modernitáskritikának fogjuk fel. Úgy látjuk, hogy Metz modernitáskritikája inkább olyan teológiakritika, mely szembekerül a teológia bizonyos privatizációs hajlamaival. A modernitás szemléletének kritika nélküli térnyerése ahhoz vezetett, hogy a keresztény teologumenon és hit-, avagy vallásgyakorlat gyakorta eltekintett a judaizmus hagyományának dialektikus diskurzivitásától, s azokat kiárusítva már nem volt képes szembenézni a modern szemlélet valláshoz való viszonyulásával, sem a XX. század történelmi fejleményeivel (Auschwitz).

5.) Feltártuk, hogy Metz kísérlete azonban nem a teológia és a modernitás közötti diskurzus kritikus felülvizsgálata miatt jelent újdonságot. Inkább abban, ahogy elhelyezte a teológia problémáját a memoria (memoratív ész), a teodicea és a szubjektum politikai-történeti esetének a metszetében.

6.) Metz más tudományt is bevont a teológia területére, jelesül a filozófiát, különösképpen is a „francia politikai filozófia történetfilozófiai-történetteológiai kereteit”. Ez utóbbival Metz új és széleskörű diskurzust kezdeményezett a teológia tartalmának

historizálásával vagy elszellemiesítésével szemben: újratárgyalva a vallási naivitásnak azt a minősített esetét, mely a szubjektum politikai, történeti távolságtartását felszámolta, s egyúttal fokozottan koncentrált a gyakorlati ész rácsodálkozó, rányitó természetére. Úgy látjuk, hogy Metz ezzel a megközelítéssel (re)vitalizálta a zsidó-keresztény hagyomány diskurzív örökségét („második reformáció”): a teológia biblikus (és a hagyományos judaizmussal lankadatlan diskurzust folytató) tartalmát diszkusszióképesnek látta a modernitás szellemi áramlataival. A teológia tartalmának politikai attitűdje kiemelt szerepet kapott: a történelem, a társadalom, a szubjektum, illetve a teodicea probléma *miatt létrejött* teológiai diszkusszió egyben politikai diszkusszióvá is vált.

7.) Metz új politikai teológiájában összekapcsolódik az Auschwitz utáni teológia és a „modernitás határán” álló teológia problémája. Ennek legfőbb oka az, hogy Metz új politikai teológiája döntően teológiai módon előadott ideológiakritika, mely a modernitás szellemi örökségét veszi számba – a modernitás pereméről. Ahogy Schweitzer modernításkritikája, vagy Moltmann politikai teológia kritikája (mely kifejezetten is fókuszál Hobbes és Schmitt államtanára), úgy Metz politikai teológia kritikája is olyan ideológiakritika, mely tisztában van a vékony válaszfallal, mely a teológia elméleti és gyakorlati művelése, valamint a hatályos, vagy örökletes államtan által közrebocsátott (társadalom)politikai direktívák elméleti és gyakorlati alapvetései között húzódik. Megállapíthatjuk, hogy Schweitzerhez és Moltmannhoz hasonlóan Metz is felismeri azt a fejleményt, hogy a vallást és a teológiát körüllegi egy újabb keletű mítosztudat, mely alapvető fontosságot tulajdonít a modernizáló szemlélet axiomatikus-deduktív hangvételű fogalomalkotásának és az ezáltal legitimációhoz jutott vallás- és kultúrakritikának.

8.) Utaltunk rá, hogy bármennyire is csak elvétve hivatkozik Karl Schmitt munkásságára, Metz különösen a politikai teológia felől ragadja meg a modernizáló teológia legitimációs mítosztudatát, majd élesen konfrontálódik ez utóbbival. Ez a konfrontációja kiütözik az újkori, illetőleg a modern polgári valláseszmet viszonylagosító kritikájában. Metz (hasonlóan Moltmannhoz) megerősíti azt az emberi szabadságtörténetet, mely politikai hatalomkritikát gyakorol a hobbesi (Leviatán-állam), vagy a schmitti (sztoikus filozófiai, másodlagosan krisztianizáló) állameszme kultusztanának szankciós politikai-teológiai axiómaín. E hatalomkritikus szabadságtörténet alapozza meg azt a hitvalló teológiai állásfoglalást, mely nyilvánosságot ad a létben gyakorta elvetett, vagy végső módon azonosíthatatlan remény történeti-üdv-történeti összefüggésének és memoratív-gyakorlati kifejeződésének (*memoria passionis* – *compassio*).

9.) Kimutattuk, hogy e szabadságtörténet horizontján ölt alakot Metz szubjektumkritikája, amely a szubjektum történeti-etikai síkján mutatja be az evolúciós ismeretelmélet racionalizmusának az érzéketlenségét: a fejlődésemélet axiomatikus-deduktív gondolatrendszere először leértékelte, majd semlegesítette a vétek fogalmát a történelmi folyamaton belül, vagy azt legfeljebb másodlagosan vette figyelembe (pl. Marx). Metz tételesen bizonyította, hogy a bibliai monoteizmus történelemértelmezése és általános megértésmódja (univerzalizmusa) mindig is összeegyeztethetetlen marad a bármely fennálló, a normatív-asszimilációs elven nyugvó politikai-vallás elvi-gyakorlati álláspontjával (Peterson). Metz (és Peterson) szubjektumának történeti-etikai alapvonása így szembehelyezkedett azzal az identitást meghatározó politikai teológiai elvvel, mely a politikai vallás szellemi dogmatizmusát odaszánta a politikum totalizáló struktúrájának a kimunkálására. Metznél a bibliai monoteizmus univerzalizmusa szembekerül a politikai monoteizmus univerzalizmusával. Ez a szembenállás új módon kezdeményez diskurzust a szubjektum-kérdés történetfilozófiai, történetteológiai síkjáról, egyúttal rámutat e diskurzus politikai filozófiai, politikai teológiai összefüggéseinek szövevényes problémájára.

10.) A vallástudomány, illetőleg a teológia Metz által való újszerű művelése mindamellet nemcsak végérvényesen elmélyítette azt a gyanút, hogy a politikai vallás totalitás-szemlélete áthatja a modernizáló teológiának az elméleti és gyakorlati konzekvenciáit. Hanem e gyanú nyomán éles fénybe vonta azt is, hogy a teológia politikai-fogalmi tartalma, avagy a teológia monoteizmusa elvonatkoztathatatlan az apokaliptika, illetőleg az eszkatológia univerzalizáló nyelvi világától. Metz ennél a pontnál sajátosan idézi fel Emanuel Levinast, aki meggyőződésünk szerint a maga módján mélyen hatott Metz munkásságára.

11.) Levinas vitathatatlan jelentősége (és ezzel egyidejűleg a nehézsége) abban áll Metz vonatkozásában, ahogyan az előbbi kritikusan felfedte és rögzítette az apokaliptika fogalmának eredeti jelentéstartományát.

Levinas szemlélete szerint az apokaliptikus világszemlélet nem a végidők bibliai narratíváiból ered, mint ahogy nem is tekint vissza rájuk. Levinasnál az apokaliptika sokkal inkább mutat gyökeres összefüggést a modernitás történelemszemléletének a nem-teológiai, vagy kvázi-teologizáló fogalomalkotó habitusával, melynek az evolucionizmusa távol áll a bibliai, a zsidó-keresztény világszemlélet eredeti látásmódjának jelentéstartományaitól. Levinas ennél fogva elvetette azt, hogy az apokaliptikus szemlélet fogalmiságát összefüggésbe hozva az eszkatológiai látásmód bibliai kifejeződésével, összekapcsolja az apokaliptika eredeti fogalmi világát a zsidó-keresztény gondolkodásmód örökségével. Az apokaliptika és

az eszkatológia éles műfaji-szemléleti különválasztása Levinasnál végül az apokaliptika fogalmi szemhatárának a kimerüléséhez vezetett a szubjektum történeti létmódjának feltárásakor és a bibliai narratívák összefüggésében. Levinas meggyőződése az, hogy a filozófiai (és a teológiai) diszkussziók igazából sohasem voltak képesek kivezetni az apokaliptika lényegi problémáját abból a hermeneutikai paradigmából, egyúttal csapdából, mely végletesen összefűzte az apokaliptika fogalmát a történelmi katasztrófák emlékezetével, a XX. század tragédiájával, melyet Auschwitz fémjelez. Ebben az esetben az apokaliptika inkább felszínre hozta a modernitásnak azt a kényszeres azonosítási hajlamát, amelyet azután leleplezett a kataklizmák értelmezési háttérében: a katarzisz utáni vágyat, avagy a Messiás (halotti) leplével elfedett vallási-extatikus kíváncsiságot, mely újra és újra megrészegül a modern megbékélés-élmény mindent átható, naiv-sóvár víziójától. Levinas meggyőződése az, hogy a (modern) megbékélés-élmény apokaliptikus víziója nem számolta fel, nem is csillapította, hanem egyre csak elmélyítette a világ embertelenségét. Ugyanis a megbékélés-élménynek ez a természetes-objektív megelőlegezése, egyúttal szemléleti rögzítése figyelmen kívül hagyta a *vétek eredetiségének* (folyamat)történeti összefüggését. Ezzel szemben Levinas (Metzcel már egyezően) azt hangsúlyozza, hogy a vétek nem a történelem hamis, vagy másodlagos tudataként jut érvényre (mint ahogy azt látni pl. Marx esetében), hanem mindig is az ember (a szubjektum) történetének eredeti megnyilvánulásaként áll elő a történelmi folyamatokban. Amennyiben lemondunk a vétek eredetiségéről a történelemben, annyiban le kell mondanunk róla, hogy a vétek valaha is lelepleződik a történelem úgynevezett innenső oldalán. A modernizáló olvasat irracionálizálta a történelmi felelősséget oly módon, hogy viszonylagosította (transzcendálta) az elbukásnak és az összeomlásnak a történeti-etikai síkját a történelem innenső oldalán. Ez a paradoxon vezetett végül a vétek és elbukás történeti-etikai vonatkozásának transzcendálódásához a történelem úgynevezett ellenoldalán. Innentől minden hiánytörténet, mely a helyét keresi a világtörténelem színpadán, egyre felhalmozódott a történelem ellenoldalán, majd az ide száműzött történelmi ellenségképre vetült. A modern eszkatológia szemlélete végül a történelem megkettőzéséhez, dualizmusához vezetett: a kioldhatatlan békétlenséghez, mely egyrészt a történelem innenső oldala és a történelem ellen- vagy túloldala egymásnak feszüléséből fakadt. Másrészt e feloldhatatlan avagy céltalan békétlenség a történelemnek az innenső, a vétektől szabad oldalán megmutatkozva már eleve eliminálta a megkönyörülést, a megbocsátást, a felszabadítást, az alteritást (a Másik bármely tapasztalással kimeríthetetlen és ezáltal meggyengíthetetlen másságának) valamennyi formáját és tartalmát. A modern eszkatológia dualista történelemértelmezésében a más(ság/ik) létének egyéni, vagy közösségi megélése és az ebből fakadó értékítélet tehát egyre csak

visszatért önmaga (dualizmusának) szemléléséhez, majd végleg megroskadt önmagában. A modern eszkatológia alteritás-élménye azonosítatlan maradt a történelem innenső világán túl elterülő vidéken, a „meddig még” prófétai kiáltásnak a premodernitásból visszamaradt távoli hangja homályos, olvashatatlan emlékképként hanyatlott vissza, majd szóródott szét a történelem innenső világának zárt kőfallal kerített belső udvarán. Ez az udvar egy a vétektől felszabadított és végső soron a kataklizmák terhétől is megfosztott, sterilitásában védett zárt világot határol körül. Az ezt kerítő kőfalazaton gyanút keltő kapuk sorjáznak el egészen az egyszerre Első és Utolsó Kapu Ö/őréig. Az Ö/őr mögött pedig felsejlenek az átlépés, a transzcendálódás reménynélküliségével vissza-taszító, újabb apokaliptikus-végtelenbe sorjázó kapuboltozatok egyre halványabb alakzatai (Kafka).

12.) Megállapítottuk azonban, hogy Levinasnál az apokaliptika voltaképpen jelentősége elsősorban nem a történelem túloldalán vesztette el a dialektikáját, hanem az annak ellenvilágaként kiábrázolódó (a történelem innenső) oldalán némult el végleg. A levinasi értelemben vett alteritás, vagyis a M/másik bármely tapasztalással kimeríthetetlen és ezáltal végképp meggyengíthetetlen mássága tehát az oszthatatlan és elévülhetetlen, egy történelem innenső, (elévülhetetlen) eszkatologikus-antropológiai emlékezetének az etikai töréspontjai mentén mutatkozik meg, melyből kitörölhetetlen Auschwitz (memoria) *passion(is)a*. Levinas történelem felfogásának a remény fogalma ezen az eszkatologikus (nem-apokaliptikus) etikai szintéren jelenül meg, melynek antropológiai kifejeződése végleg elszakadt az általa (Levinas által) a történelem dualista szemlélete számára elkülönített apokaliptika fogalomvilágától. A történelemnek az innenső (nem-dualista, nem-apokaliptikus) történeti világában megnyilvánuló eszkatológiát olyan reményteli várakozás hatja át, mely a M/más(ik) felé fejeződik ki, és amely eleve a véghetetlen fejlődés távolba vesző eszméjének ellenében hat. A modern apokaliptikus szemléletnek a kataklizmák iránti csillapíthatatlan vonzalmát elutasítva Levinas végleg kivonta az apokaliptikus megközelítés valamennyi hermeneutikai tradícióját az alteritás problémájának és az eszkatológiai szemléletnek a horizontjáról.

13.) A Metz nevéhez fűződő új politikai teológiának a szubjektum-kérdés politikai teológiai-etikai síkját újragondoló kezdeményezése szintén új ösvényt keresett „a modernitás határán”. Ez a megközelítés – látszólag Levinas törekvésével szemben – azon fáradozott, hogy az alteritás (az idegen M/másik megismerése és elismerése a maga más-létében) fogalmi tematikáját végleg egybefonja az apokaliptikus szemlélettel, ennek főképpen is a bibliai monoteizmus és/avagy a judaizmus, valamint a zsidó-kereszténység szemlélete felőli olvasatával.

14.) Megítélésünk szerint Metznek ez a programatikus indítványa ugyanakkor érzékeny szemmel kísérte a Levinas által kifejtett alteritás-élmény eszkatológiai antropológiájának etikai nyomvonalát: Levinas apokaliptika-kritikájának kifejeződését. Úgy látjuk, hogy Metznél az alteritásnak ez a levinasi megközelítése elévülhetetlen helyet kapott a szubjektum idegenségének, hiányosságának, politikai identitásának és szenvedéstörténetének a kifejtésekor, melyet Metz a történelmi szenvedést felölölő emlékezet (a memoria passionis) horizontján munkált ki. Metz felismerte, hogy az apokaliptika tanachi-bibliai talajon érlelt politikai teológiai összefüggései hasonló konzekvenciákhoz jutnak el, mint a levinasi alteritás eszkatológiai-etikai szemléletének politikai(-filozófiai-antropológiai) elvi kifejeződése. Úgy látjuk, hogy Levinas és Metz érvelésmódjai kétségkívül eltérő oldalról fogalmazódnak meg, mégis némely egyirányúságot mutatnak.

15.) Az új politikai teológia szubjektum fogalmának és Levinas alteritás elméletének a találkozási metszetében Metz beazonosítja a Messiás-kérdés miatt örökös nyugtalansággal előálló hermeneutikai problémát. Ez a nyugtalanság összefügg a bibliai narratívák történeti-politikai örökségével, a Messiás (üres) helyének történetteológiai, politikai-etikai vonatkozásával a judaizmus és a zsidó-kereszténység teologizáló hagyományának összefüggésében. A levinasi alteritás fogalmának az eszkatológiai-etikai mélystruktúrája felszínre hozta a M/más(ik) kisajátíthatatlan és kimeríthetetlen M/mátságának nem emancipálható, végső módon nem azonosítható létmódját, s annak mindenkori történeti integritását. Megfigyelésünk szerint az alteritásnak ez a levinasi megközelítése elévülhetetlen helyet kapott Metznél a szubjektum idegenségének, hiányosságának, politikai identitásának és szenvedéstörténetének a kifejtésekor, melyet Metz a történelmi szenvedés és a teodicea-kérdés szubverzív emlékezetének (a memoria passionisnak) a horizontján munkált ki.

Levinas és Metz a maguk módján felelevenítették a Schweitzer (és mások által) feltárt immanens viszályt a modernitás és az apokaliptika vagy eszkatológia szemlélete között, s nyilvánvalóvá tették, hogy az erről folyó vitát szükséges fenntartani úgy, hogy mindeközben nem a diskurzus nyugópontját irányozzák elő.

## **VII. A doktorjelöltnek a témakörből készült publikációs jegyzéke**

Iványi Gábor jr.: „Kereszténység és integritás Friedrich–Wilhelm Marquardt »Christsein nach Auschwitz« című írásában”. In Hubai Péter — Majsai Tamás (szerk): *A te könyvedbe mind ezek bérattak. Szümpozion a Bibliáról. 2009.* (Wesley Konferencia Kötetek [4.]). Wesley János lelkészképző Főiskola Theológus és Lelkész Szak. Budapest 2010. 139-150.

Iványi Gábor jr.: A zsidó-keresztény dialógus keresztény örökségéről és lehetőségeiről. In: Nyisd meg szád a néma helyett. I. Köszöntő könyv Iványi Gábor 60. születésnapjára. (Szerk.: Bánlaky Pál et al.) Budapest: WJLF – Theológus és Lelkész Szak. ([Sorozatszím:] Wesley Jubileumi Kötetek. 8/a.) 2011. 271-286.

Iványi Gábor: „Pluralitás és analógia; Avagy: megváltás, radikalizmus és dialógus Derridánál és Jónánál. *A megváltás egylényegűsége – az e/Egy kettőssége.*” In Hacofe 3. Tematikus szám: MMXII Vol I. Nr. 1. (szerk.: Staller Tamás) [http://www.orzse.hu/hacofe/vol3/Ivanyi\\_pluralitas.pdf](http://www.orzse.hu/hacofe/vol3/Ivanyi_pluralitas.pdf).

ifj. Iványi Gábor: „Relativizálás vagy applikáció? A t/Törvény relativizálása John Wesleynél”. In Szávay László et al (szerk.): *Hegyen épült város. Konferenciakötet.* Válogatás a fiatal kutatók és doktoranduszok nemzetközi teológuskonferenciáin elhangzott előadások anyagából. Károli Gáspár Református Egyetem—L’Harmattan Kiadó. Budapest 2016. 90-96.

Iványi Gábor jr.: Egyház, megtérés és (civil) társadalom John Wesleynél. In Déri Balázs (szerk.): *Conversio. Az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán 2011. szeptember 22-23-án tartott vallástudományi konferencia előadásai.* (AFION Könyvek 1.) Eötvös Lóránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Vallástudományi központ. Budapest 2013. 439-448.

Iványi Gábor jr.: „A bűn, az isteni kegyelem és a hit elmúlása John Wesleynél”. In Hubai Péter (szerk.): *Bűn-vallás és kegyelem. Előadások a vallástudomány és a teológia vonzásköréből.* (Wesley Konferencia Kötetek [6.]). Wesley János lelkészképző Főiskola Theológus és Lelkész Szak. Budapest 2014. 257-263.

Iványi Gábor jun.: „Isten világa és a történelmi áldozatok Johann Baptist Metznél”. In Hubai Péter (szerk.): *Áldozat. Előadások a vallástudomány és a teológia vonzásköréből.* Wesley Konferencia Kötetek (7). Wesley János Lelkész-képző Főiskola. Theológus és Lelkész Szak. Budapest 2016. 229-241.

Iványi Gábor jr.: „Veszélyes közösség: az átok és az ígélet dialektikája Bonhoeffernél”. In Dr. Palotás Katalin (szerk.): *A Bonhoeffer-értelmezés négy hangja.* (Bonhoeffer Füzetek 2.) Wesley János Lelkész-képző Főiskola. Budapest 2016. 15-26.



In Bolyongtam téveteg, soká Caesareában. A WJLF tisztelgő kötete Majsai Tamás 60. születésnapjára. Szerk Géczi Róbert, Nagy Péter Tibor WJLF, Budapest 2015.

Iványi Gábor [jr.]: „A család egzisztenciális kihívása az új politikai teológia nézőpontjából”. In. Restancia. Független zsidó tudományos folyóirat. [Filozófia]. (szerk.: Kiss Endre, Haraszti György, Kocsis Péter) 2019.12.09 <https://www.restancia.hu/filo/ivanyi-csalad-teologia.html>

### **VIII. A doktorjelölt szakmai-tudományos életrajza**

2005-ben a Wesley János Lelkészképző Főiskola, Teológus és Lelkész Szak, Nappali Tagozatán védte meg teológus diplomáját. A szakdolgozatának címe: „A Római-levél egyes szöveghehelye értelmezői megközelítésének némely teológiai illetve történeti nehézsége. Pál apostol judaizmusa és a kereszténység önértelmezése, mint a kereszténység kitüntetett ökumenika- és missziológiai-teológiai konfliktusa.” Konzulense volt: Dr. Bognár László.

Ugyanebben az évben, 2005-ben az Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Zsidó Művelődéstörténet Szakán kultúratörténész diplomáját is megvédte. Az értekezés címe volt: „Zsidó-keresztény dialógus és a tarszoszi farizeus (Bevezető a páli corpusok – elsősorban a Római levél – tanulmányozásához).” Konzulense volt: Dr. habil. Staller Tamás.

2007-2008-ban az ELTE BTK Filozófiai Intézetében „Ontológia, hermeneutika, teológia” kurzuson vett részt, előadó volt: Dr. Fehér M. István.

2008-2012-ban az ELTE BTK Assziológiai és Hebraisztikai Szakán klasszikus héber nyelv és szövegolvasás; Szintaxis; Irodalom és tudománytörténet; A Biblia irodalmi megközelítése; A Biblia nyelve modern nyelvészeti megközelítésben kurzusokon vett részt. Előadó volt: Dr. Koltai Kornélia.

Jelenleg a Magyarországi Evangéliumi Testvérközösség lelkésze Szegeden és szórványáiban, tanársegéd a Wesley János Lelkészképző Főiskolán, a szegedi, orosházi Wesley János Általános Iskola és Középiskola hittantanára.